

KRITISK DIALOG

I denne afsluttende tekst diskuterer forfatterne direkte med hinanden. Der er tale om en debat, hvor meningerne får lov at brydes. De temaer, der står i centrum i dialogen, er opsummeret i følgende overskrifter:

1. Overordnede synspunkter på kritik
2. Specielt om normativ kritik
3. Anerkendelse, demokrati og ytringsfrihed (videnskab og politik)
4. Kan normativ kritik begrundes?
5. Videnskabelighedskriterier og forskerens rolle
6. Forskerens magt og hvordan den bør håndteres
7. Afsluttende og præciserende kommentarer

Ærindet med dialogen er ikke at omvende hinanden, men at illustrere nogle af de uenigheder, der findes mellem forskere, som alle forstår sig selv som kritiske. Det vil fremgå, at vore uenigheder i mange tilfælde kan føres tilbage til forskelle i den videnskabsteoretiske orientering.

OVERORDNEDE SYNSPUNKTER PÅ KRITIK

Søren Juul: Der er vel nogenlunde enighed mellem bidragsyderne om, at samfundsvidenskabens skal bidrage til kampen om overbevisningerne. Men stor uenighed om, hvordan?

Merete Monrad og Martin Grünnfeld har stillet spørgsmål ved "kritik som afmystificering". Det er en kritik som bygger på skepsis over for det, der umiddelbart fremtræder eller foreligger. De ønsker at trænge ned under overfladen og finde noget bagvedliggende, noget skjult eller underliggende. De taler dog så bredt om afmystificering, at vigtige nuancer går tabt. Marxisme, kritisk realisme, dekonstruktion og også "mistankens hermeneutik", falder ind under kritik som afmystificering, selv om der er tale om tilgange, der efterspørger helt forskellige former for viden.

Marx og kritiske realister ønsker at forklare virkeligheden, socialkonstruktivister og dekonstruktivister at historisere eller problematisere eksisterende betydninger, og mistankens hermeneutikere at afdække den mening, der ligger bag umiddelbart iagttagelige livsytringer. Det er selvfølgelig rigtigt, at de alle ønsker at problematisere det spontant foreliggende (den naturlige indstilling), og heri består det kritiske element. At vise, at noget ikke er, som det uden videre tager sig ud, at der findes et væsen eller nogle generative mekanismer under overfladen, at det, der forekommer naturligt og indlysende, er historisk produceret og kunne være anderledes, og at menneskelige handlinger er styret af en bagvedliggende mening, åbner op for kritisk refleksion.

Jeg går imidlertid skridtet videre. For hvorfor skulle nogen tage sig af videnskabens kritiske analyser og dekonstruktioner, hvis forskerne ikke kan sige ud fra hvilke parametre, den udvikling, de analyserer, er et problem? Derfor argumenterer jeg for, at en kritisk samfundsvidenskab må være i stand til at fælde en moralsk begrundet dom over den udvikling, den beskriver. Dette nødvendiggør normative begrebsdannelser. Her følger jeg Axel Honneth og traditionen fra kritisk teori. Honneth understreger netop, at den kritiske samfundsvidenskabs vigtigste opgave er at identificere sociale patologier (moraliske fejludviklinger) i samfundet og dets institutioner.

Merete Monrad og Martin Grünfeld: Samfundsvidenskab kan og skal bidrage til social forandring på mange måder: samfundsvidenskaben skal bl.a. gøre op med myter, den skal vise de historiske processer der har frembragt den sociale virkelighed som vi i dag tager for givet, den skal vise problematiske konsekvenser af praksisformer, socialpolitiske tiltag mv., den skal give stemme til marginaliserede grupper og den skal fremanalysere problemskabende processer eller mekanismer. Men samfundsvidenskaben bliver også nødt til at forholde sig til sin egen position som kritisk. Forskere må reflektere over deres egen normativitet, hvordan de sætter den i spil, hvilke begrænsninger deres normativitet har for det, de bliver i stand til at se.

Det er særligt afgørende, for forskere der søger at fælde moralske domme, for hvad er mere magtfuldt end at dømme om andres praksis er god eller ond? Og hvilken position sætter det modtageren af denne dom i? Forskere må derfor reflektere over de positioneringer, som skabes mellem forskning og praksis igennem kritikken og de former for dialog og udvikling, som derved muliggøres og umuliggøres.

Det har for os været helt centralt at påpege, at samfundsvidenskabelig kritik i et praksisfelt kan blive en form for symbolsk vold, hvor samfundsvidenskaben retter sit skyts mod praktikere uden at tage praktikeres virkelighed alvorligt. Det betyder ikke, at videnskaben skal begrænse eller indstille sin kritik, men kritikken kan for os at se mere frugtbart bringes i spil i praksis, hvis forskerne tager praktikernes forståelser af deres praksis alvorligt og søger ind i disse forståelser og bagom dem i løbende dialog med praksis.

Torben Dyrberg: Som jeg er inde på i mit bidrag, er en kritisk indstilling i en videnskabelig sammenhæng frem for alt det, der kendetegner god forskning: at alt kan og bør stå til diskussion. 'Kan' henviser til, at man fremlægger sine argumenter og konklusioner, så andre kan gå én efter i sømmene, så alt ikke står og falder med forskerens egne meninger om, hvad der er godt eller skidt. 'Bør' er en norm for videnskabelighed, om at fokusere på gyldigheden af de fremlagte argumenter frem for at skele til, hvem der udsiger dem, ligesom det er en positiv valorisering af at trække det frem, der er ilde set, fordi det strider mod fremherskende normer.

Det kan være, nogle synes, dette er banalt i den forstand, at alle kan erklære sig enige i det. Men erfaringen fra både politiske og akademiske diskussioner peger på, at det i praksis er mere kompliceret. Politisk ser man ofte, at argumenter om fx negative konsekvenser af masseindvandring til EU bliver afvist alene med henvisning til, at den slags argumenter tjener en "populistisk højrefløj" eller er udtryk for et dårligt menneskesyn. Eller tag reaktionerne på Bjørn Lomborgs *Verdens sande tilstand* både i Danmark og internationalt: alene det, at han kritiserede hegemoniske dogmer i miljøpolitikken, var nok til at stigmatisere ham akademisk og politisk. Dem, der fører an i dæmonificeringen, er typisk nogen, der ser sig selv som kritiske! Men er det en kritisk indstilling!?

Allan Dreyer Hansen: "Samfundsvidenskaben skal bidrage til kampen om overbevisningerne". Det er interessant, at du Søren formulerer det så politisk. Hvis det er en kamp, er vi vel hinsides funderingsforsøg, er vi ikke? Men jeg ville nok formulere det endnu mere generelt, end du gør. Samfundsvidenskaben ikke bare skal eller kan bidrage til kampen om overbevisningerne; den gør det, uanset om det formuleres som et ideal eller det modsatte. Det er noget lidt andet end at "ville problematisere det spontant foreliggende", for der er vel ingen tvivl om, at dét er videnskabens logik, helt generelt. Derfor er jeg enig med Torben i, at enhver videnskabelig praksis, der lever op til sit navn, er kritisk. Kritisk/ukritisk er en lidt skæv måde at tematisere den skelnen, vi diskuterer i disse indlæg, på. Spørgsmålet er derfor, om ikke det handler mere om at være eksplicit engageret, og hvor man ser sig selv og ens forskning i det politiske spektrum.

Jeg er ikke helt sikker på, hvad der ligger i din sidste formulering, Søren, om at nogen kun tager sig af det, forskerne siger, hvis forskerne kan begrunde, ud fra hvilke parametre, noget er et problem. Jeg er enig i, at det er en videnskabelig dyd at eksplicite sine udgangspunkter, inklusive de normative. Men dels er det noget andet end at fundere dem – og det er vel dér, vores største uenighed ligger – dels behøver de ikke være "tykke" for at være virksomme. Hvis der er uafgørbarhed, er der magt og eksklusion, og det er en fin og tilstrækkelig ("normativt tynd") målsætning at ønske at blotlægge det uden eksplicit at tage stilling til, hvad noget er eller bør være, og hvilken retning, der bør følges. Fx at vise, at der ikke er nogen nødvendighed i, at noget opfattes som ghettoer eller som socialt udsatte boligområder (jf. eksemplet i min artikel). Min argumentation er baseret på en helt generel ligheds- og demokratisk normativitet. Det normative behøver ikke at være mere end det.

Pelle Korsbæk Sørensen: Jeg kan tilslutte mig ideen om en afdækkende videnskab, hvor forskerens rolle er at afdække og problematisere vaneforestillinger. Jeg ser også klare fordele ved, at moralfilosofien på et abstrakt niveau forholder sig til generelle menneskelige dilemmaer. Men er den levende og grænsesøgende samtidsdia-

gnose ikke forpligtet til også at lade individernes praktiske og foranderlige hverdag træde frem i sine analyser? Det er i kombinationen af den empirisk funderede kritik og den velbegrundede normative kritik, at der opstår et interessant spændingsfelt.

Den kritisk teoretiske skole er bevidst om dette, men også her kan findes eksempler på, at kritikken alene begrundes i abstraktioner. En alternativ kritisk metode, der er ved at finde et særligt fodfæste inden for sociologien i disse år, er den såkaldt pragmatiske franske sociologi, særligt Luc Boltanski. Det afgørende skifte handler om at bedrive en sociologi *om* kritik frem for en kritisk sociologi. Han underkender ikke, at den kritiske teori i sin kritikforståelse ofte har inddraget empiriske observationer, men han advarer mod en forståelse af kritik, hvor den intellektuelle kritiker på rodløs vis løsriver sig fra den 'virkelige' verden og hverdagserfaringerne. I forlængelse af dette vil jeg indskrive mig i en tradition, der om ikke andet bestræber sig på at undgå at forfalde til sådanne forudindtagede former for afsløring.

Faren er, at uden en åbenhed over for, at empirien kan overraske, kan samfundsvidenskabelige analyser føre til en bedrevidenhed, som mangler begrundelse. En sådan kritik vil jeg advare mod. Den er for 'let' at begå. Selv når standardmodellerne ender med at føre til 'korrekte' konklusioner, må den samfundsvidenskabelige forsker gøre sig den umage, at forholde den foreliggende standardmodel for forklaring med empiriske iagttagelser, egne eller andres. I modsat fald kan der blive tale om, at forskere forfalder til allerede etablerede standardmodeller for, hvad kritisk stillingtagen er.

Hos Boltanski og Thévenot findes en tilgang, der interesserer sig for det retfærdige, men ikke ud fra et rent filosofisk standpunkt. De interesserer sig i stedet for de retfærdiggørelsesprocesser, der finder sted, når mennesker argumenterer og begrunder deres standpunkter. Det fører blandt andet til, at de normative positioner italesættes af individerne selv, hvilket som resultat på elegant vis detroniserer samfundsforskeren, der inden for denne metodiske ramme ikke kan opretholde en 'ren' bedrevidende position – uden dog at gøre dennes analyser mindre væsentlige, blot mere kvalificerede. Denne tanke kan være med til at huske samfundsforskeren på ikke at forfalde til en kritisk position som kan være 'belejlige', 'lige til' eller 'behagelig', men i stedet må være en 'anstrengelse' for forskeren, da den kræver en analyse, som både binder sig til kulturelle forklaringer og til individers selvforståelser.

Denne opfordring retter sig også til den gren af samfundsforskningen, som Allan og Torben delvist kommer fra, der dekonstruerer etablerede sandheder. Der er altid en fare for at forfalde til at begå cirkelslutninger, hvor argumentets konklusion og præmis er det samme, hvis ikke forskeren forholder sig åben eller kritisk til sin egen umiddelbare kritiske tilgang til at forstå fænomenerne.

SPECIELT OM NORMATIV KRITIK

Søren Juul: Jeg mener som nævnt, at den kritiske samfundsforsknings opgave er at tage moralsk stilling og kritisere det, der er umoralsk eller forkert i samfundet. Hvorfor ellers kalde det kritik? Det forudsætter selvsagt normative begreber, for hvordan skulle man kunne bedømme noget som en fejludvikling uden begreber om, hvad der er rigtigt og forkert, godt og ondt?

Nogle vil indvende, at normative begreber er relative og subjektive, at de ikke kan begrundes, at de er diskursivt frembragte osv.. Derfor kan de ikke være fundament for kritiske analyser, mener de. I det hele taget er mine kolleger nærmest "allergiske" overfor tanken om, at noget bygger på et fundament. Derfor må jeg hellere præcisere, hvad jeg mener.

De har alle sammen ret i, at forskerens normative begreber er historisk og diskursivt frembragte, dvs. kunne være anderledes og kan blive anderledes. Men det betyder ikke, at de ikke kan begrundes eller funderes. Med min hermeneutiske tilgang er enhver erkendelse historisk, ligesom enhver vision og ethvert ideal om en anden, smukkere og bedre verden er historisk. At fundere noget, betyder således ikke, at det er overhistorisk eller universelt sandt.

Kritiske idealer kommer kort sagt til syne i historiske kontekster, der giver dem næring. De foregriber i tanken en mulig anden tilstand i fremtiden og kan fungere som afsæt for kritiske analyser og for mennesker i deres kamp for sociale fremskridt. At idealerne er historisk frembragte og ikke absolutte eller overhistoriske, diskvalificerer dem ikke, for historiciteten er et grundvilkår ved den menneskelige væren, og jagten på den endelige

mening er en illusion. Den menneskelige tilværelse nødvendiggør derfor en stadig tolkning og gentolkning af menneskelige livsytringer, herunder af, hvordan vi lever og bør leve med og for hinanden. Det er i kraft af sådanne fortolkninger, videnskaben kan blive en medspiller i kampen om overbevisningerne.

Torben Dyrberg: Det er ikke videnskabens opgave at tage moralsk stilling til dette eller hint. For hvad er implikationerne af det? Den katolske kirke bortdømte Galileis videnskabelige resultater, fordi de efter kirkens opfattelse var uforenelige med Kristendom og dermed god moral. Kommunistiske regimer har gjort noget lignende ud fra deres opfattelse af, hvad god moral er. Vore dages politisk korrekte har også travlt med at lægge låg på det, de ser som underlødigt og moralsk usundt.

Når det er sagt, er det vigtigt at fastholde, at der er normative rammer for videnskab, der værner videnskabelighed mod moraliserende og politiserende indblanding, som vi kender det fra autoritære og totalitære regimer, hvad enten de er teokratiske eller sekulære. Selvfølgelig kan forskere have en moralsk og politisk holdning til det, de forsker i, og det kan være en væsentlig drivkraft for det, de laver. Heri er der ikke noget problem, tværtimod. Men det forudsætter, at indignation ikke kompromitterer elementære præmisser for videnskabelighed.

Merete Monrad og Martin Grünfeld: Vi mener ikke, at der er nogen tvivl om, at samfundsvidenskab er normativ, og jo mere åbent denne normativitet bliver erkendt, sat i spil og diskuteret, jo bedre. Alligevel er vi skeptiske over for et fast normativt ideal, som forskningen arbejder ud fra, som fx anerkendelse. En del af vores skepsis skyldes, at en fast normativ standard let også standardiserer kritikken: man kan allerede fra det normative udgangspunkt regne ud, hvilken form for kritik, der vil blive rejst. Det betyder ikke, at kritikken ikke er værdifuld, eller at de empiriske undersøgelser, der belyser fx miskendelseserfaringer, ikke er afgørende. Men kritikken indhold kan blive fastlåst af at arbejde med et fast normativt ideal. Derfor er det afgørende med en empirisk åbenhed, hvor det, der viser sig, ikke dømmes ud fra en på forhånd fastlagt standard, men at forskeren som udgangspunkt udviser en åben og nysgerrig interesse for, hvad der er i spil i denne konkrete kontekst.

Pelle Korsbæk Sørensen: Søren har i vores diskussioner pointeret, at den tilgang, jeg har præsenteret i min artikel, i en vis forstand indebærer, at man må 'starte forfra', hver gang en ny analyse skal begås. Jeg er ligesom Søren af den opfattelse, at forskeren, hvad enten han vil eller ej, møder feltet med en forforståelse, herunder også normative overbevisninger. Alligevel er jeg, som Merete og Martin, bekymret for, at denne forforståelse kan komme til at skygge for indsigt i menneskers konkrete erfaringer eller oplevelser. Enhver tid vil byde på måder, hvorpå individer kan opleve belastninger. Kvalitative undersøgelser kan spore dette. Desuden er de surveys, som afdækker det psykiske arbejdsmiljø, med til at afdække udbredelsen af arbejdslivets bagsider. Derfor vil jeg stille et spørgsmål tilbage til Søren: Hvis ikke den kritik, som forskeren rejser, har genklang hos de individer, denne burde repræsentere, hvilken overbevisningskraft har den så? Jeg vil i den forbindelse mene, at det heller ikke skader, hvis forskeren gør sig den anstrengelse, at lade sine analyser have en tydelig åbenhed i forhold til de værdier, som individerne selv lægger til grund for deres handlinger.

Allan Dreyer Hansen: Søren siger, at kritiske samfundsforskere skal tage moralsk stilling. Men spørgsmålet er, hvad vi mener med moral her. For mig er moral kendetegnet ved en funderings-bestræbelse, der gør det problematisk at tale om *moraler* i flertal. Det er netop forskellen til politik, og specielt demokratisk politik der, som det elegant kan siges på engelsk, udskifter den moralske skelnen mellem *right/wrong* med *right/left* (eller *left/right*). Det giver også et andet perspektiv på det, man ønsker at bidrage til forandring af. Snarere end at fremstå som noget moralsk forkert, en "patologisk fejludvikling", fremstår det som resultat af kræfter, som man politisk er uenig med, og påkræver sig ret til at deltage i kampen imod. Det betyder ikke, at jeg ikke har grænser, der har en moralsk karakter, dvs. at de udpeger noget som dårligt i modsætning til noget, der er godt. Der er ting, som ikke kan accepteres inden for en politisk højre-venstre deling, fx vold, systematisk undertrykkelse og meget andet. Men de grænser er også historisk indstiftede og som alle andre umulige at fundere endegyldigt. Dér synes jeg, du svinger noget, Søren, mellem en historisk hermeneutisk position, der umuliggør en endelig fundering, og så en faktisk omgang med "anerkendelse" som en funderet norm.

ANERKENDELSE, DEMOKRATI OG YTRINGSFRIHED (VIDENSKAB OG POLITIK)

Søren Juul: Jeg er enig i, at det ville være bedrevidende og intolerant at presse et partikulært fællesskabs normer ned over hovedet på mennesker, der ikke føler noget for dem. Nogle normer er imidlertid af en mere formel

og procedural karakter. De drejer sig mere om, hvordan vi bør omgås og løse vore konflikter på fredelig vis, end om, hvordan vi bør leve, og hvordan vi bør handle. Demokrati og demokratiske procedurer er et eksempel på den slags normer. Sådanne normer kan siges at bære deres retfærdiggørelse i sig, da de er grundbetingelsen for fri meningsudveksling og kritik. Derfor "overrunder" de som hovedregel partikulære normer. Det er i hvert fald Torbens og måske også Allans opfattelse (?).

Nu er det jo meget få forskere, som i dag ikke går ind for demokrati og demokratiske procedurer, herunder ytringsfrihed. Spørgsmålet er dog, om sådanne normer er tilstrækkelige. Har vi brug for mere end det? Er retten til ytringsfrihed tilstrækkelig, eller har vi også brug for normer, der kan fortælle os, hvordan vi i praksis bør forvalte denne frihed? Har vi brug for et formelt begreb om de allermost grundlæggende betingelser for det gode liv? – normer, der kan sige en lille smule om, hvordan vi bør handle overfor hinanden, uden at være bedreviden- de og intolerante overfor anderledes tænkende?

Her er jeg villig til at gå længere end mine medforfattere ud fra en overbevisning om, at procedurerettigheder (demokratiske spilleregler) nok er vigtige men utilstrækkelige til at sikre det gode liv for alle. Det forudsætter en samfundsetik baseret på et formelt begreb om betingelserne for selvrealisering og det gode liv. Hvis der i samfundet og dets institutioner ikke er reel respekt og værdsættelse af det enkelte menneske, nytter det ikke meget med procedurerettigheder.

Torben Dyrberg: Som Søren er inde på, kan man næppe finde forskere, eller offentlige debattører for den sags skyld, der åbenlyst går imod ytringsfrihed og demokratiske spilleregler. Men der er et men, når det gælder ytringsfrihed. Tag reaktionerne på *Jyllands-Posten* og *Charlie Hebdo's* Muhammed satirer. Mig bekendt var der ikke nogen, der ville indskrænke deres ytringsfrihed, men der var rigtig mange af "de selv gode med de selvroste pænholdninger", som Mogens Glistrup så rammende formulerede det, der mente, at man *ikke* skulle bruge sin ytringsfrihed, når det krænkede andre. Og 'andre' var ikke katolikker, selvom de var *Charlie Hebdo's* foretrukne objekt for kritik, men muslimer. Så når Søren taler for, at man ikke bør være bedreviden- de og intolerant overfor andre, hvilket selvfølgelig lyder godt, er det i realiteten en opfordring til selv censure, fordi det er politisk ukorrekt at kritisere eller gøre grin med muslimer.

Hvad er værdien af at være kritisk, hvis man ikke vil forsvare ytringsfriheden for dem, hvis udsagn man ikke bryder sig om (jf. fx Voltaire og Orwell)? Er det ikke det, der er lakmustesten på, om man reelt har en åben og kritisk tilgang i politik såvel som i videnskab? Det Søren taler for er en pænhedens konformitet, hvor man bliver stemplet for at have et dårligt menneskesyn, hvis man siger noget, han og meningsfæller ikke bryder sig om.

Det handler langt fra blot om satire, men også alle andre kunstarter, der efter fatwaen mod Rushdie er blevet ramt af 'frygtens politik', der kommer til udtryk i politisk korrekthed. Det handler også om forskere, der rask væk bliver stigmatiseret eller ligefrem bliver fyret pga. deres forskning. I en dansk kontekst kan man tænke på Lomborg, og i Sverige er der flere, der er blevet fyret fra universitetsjob, fordi det politiske establishment stemplede deres forskning som højreradikal og krænkende, alene fordi de var kritiske overfor det hegemoniske multikulturalistiske paradigme.

Pelle Korsbæk Sørensen: Det er for mig at se ikke uproblematisk at stille ytringsfrihed op som en størrelse, der legitimerer alle former for hadefuld tale. Det gælder særligt, hvis ytringsfriheden påberåbes af de privilegerede grupper eller af dem, der allerede har meget magt. Hvis et af ytringsfrihedens mål er at sikre en pluralitet af stemmer og meninger, så kan der samtidig godt eksistere en forhåbning om en vis ordentlighed og tilstræbt sandfærdighed. Tag for eksempel de tilfælde, hvor løgne bevidst bliver fremvist som nyheder for at få click på internettet, der så igen kan generere en økonomi via reklamekroner, der knytter sig til antallet af click. Eller tag den aktuelle diskussion om "alternative facts". Hvilket pres lægger det på forskningen, når den frie strøm af information på politisk niveau ender med "alternative facts" eller på markedspræmisses forfalder til systematisk brug af løgne med henblik på indtjening? Hvis politikken i høj grad er meningernes arena, kan samfundsforskere- ns ærinde så ikke være at bidrage med kvalificeret viden? Jeg kan i den sammenhæng ikke forstå, hvordan accept af hadetale hænger sammen med Torbens forsvar for det åbne samfund og med de videnskabelige normer, han forfægter.

Merete Monrad og Martin Grünfeld: Vi opfatter det som dybt problematisk at gøre ytringsfrihed til et absolut gode, således at enhver eftertanke, enhver hensynsfuldhed bliver en indskrænkelse af ytringsfriheden. Selvfølgelig skal den demokratiske dialog være åben og fri for censur, men det betyder ikke, at man som borger

bør indgå i den demokratiske dialog og sige hvad som helst, der falder en ind, for dernæst at råbe ytringsfrihed efter dem, som man nedgør. Når mennesker bliver nedgjort i den videnskabelige og offentlige debat bliver deres deltagelsesmuligheder forringet. Derfor bliver ytringsfriheden nødt til at blive fulgt op med et minimum af hensynsfuldhed og saglig begrundelse af ens holdninger, så vi ikke bare forfalder til at råbe vores ureflekterede standpunkter af hinanden og kalder det demokrati.

Dette handler imidlertid mere om den politiske kultur end om den videnskabelige kritik, men selvfølgelig er der også distinktionsprocesser i videnskab, og selvfølgelig vil nogle positioner være marginale, mens andre positioner tilskrives større legitimitet. Videnskaben kan ikke sige sig fri for de sociale processer, som gennemsyrrer samfundet i øvrigt. Men videnskaben har en særlig forpligtelse til at reflektere over disse processer. I videnskaben er det helt afgørende, at man sagligt begrunder sin kritik, og sådanne saglige begrundelser er oftest fraværende i den uhørt omfattende kritik af islam og muslimer i den offentlige debat i dag. Vi mener ikke, det giver mening, at tale så meget om at venstrefløjen ligger under for politisk korrekthed og derfor forholder sig ukritisk til muslimer i en situation, hvor kritikken mod muslimer gennemsyrrer de vestlige samfund og leder til massive eksklusionsprocesser.

Til Søren vil vi gerne sige, at kritikken bestemt bør påpege, når tingene ikke er gode, som de er, men ser vi på tingene igennem en bestemt kritisk optik, så ser vi bestemte problemer, og vi ser problemerne som problemer af en bestemt type (fx miskendelsesproblemer). Ikke al menneskelig lidelse bunder i miskendelse (hvilket Søren selvfølgelig heller ikke påstår), og derfor har vi brug for forskellige normative udgangspunkter for den kritiske samfundsvidenskab. Problemet er ikke, at samfundsvidenskabelig forskning tager afsæt i anerkendelse som et normativt gode. Problemet opstår, hvis dette normative udgangspunkt bliver altdominerende, så vi politisk og forskningsmæssigt går til verden alene med fokus på miskendelse og helt mister blikket for problemerne ved økonomisk ulighed og økonomisk omfordeling. Det har bl.a. den amerikanske filosof Nancy Fraser argumenteret overbevisende for.

En vigtig indvending mod et stærkt normativt udgangspunkt for kritik, er en skepsis over for normative standarder, som formuleres af andre. Menneskers uretsbevidsthed kan bruges til at fundere kritikken, men hvordan afgør vi, at der er tale om fx anerkendelsesproblemer? Skal kritikeren følge menneskers egne oplevelser eller skal kritikeren teoretisk rammesætte oplevelserne på en måde, som overskrider subjekternes egne oplevelser? Man kunne fremføre, at uretsbevidstheden hos marginaliserede grupper ikke nødvendigvis handler om, at marginaliserede grupper ønsker anerkendelse af deres særlige identitet. I nogle tilfælde ønsker de måske frihed til at være mere end en identitet, eller frihed til ikke bare at blive opfattet som en minoritet?

Allan Dreyer Hansen: Søren tillægger mig en forståelse af demokrati, jeg faktisk ikke har. For mig er demokratiske spilleregler, eller som jeg ville foretrække at kalde det, normen om alles frihed og lighed, ikke procedurale normer. Demokrati er snarere en politisk værdi. Uafgørbarhed betyder, at det er vigtigt, at vi tænker demokrati som en fortløbende behandling af uenigheder, snarere end noget, der kan føre til rationel konsensus.

Men demokratiske spilleregler giver kun mening for subjekter, der allerede identificerer sig med principperne om alles frihed og lighed. Der er tale om universelle principper, men de vil altid være fortolkede, dvs. de vil aldrig kunne være egentligt universelle; og selve udbredelsen af dem har karakter af indstiftning af en politisk orden, i modsætning til andre mulige ordner. Man kan ikke basere sig på procedurer af den simple grund, at det ville kræve andre procedurer, der så ville kræve andre, osv. i en uendelig regres. Hvis vi foretrækker visse spilleregler, inkl. demokratiske, involverer det et element af aktiv stillingtagen til det gode liv, som går forud for opbakning omkring neutrale procedurer. Der er med andre ord mere tale om en "tynd" etik end om en procedural norm.

Er ytringsfriheden en absolut værdi? Og er det pr. definition problematisk at forsøge at indskrænke den? Der findes ikke absolutte værdier, heller ikke ytringsfrihed, hvis vi med det mener rationelt indstiftede første-principper. Mange af de eksempler, Torben tager op, hvor repræsentanter for venstrefløjen argumenterer for – selvpålagte – indskrænkninger af ytringsfriheden, er jeg enig i: det var og er en fejl. Men det er baseret på en vurdering af forholdet mellem to potentielt modsatrettede hensyn: minoritetsbeskyttelse versus ytringsfrihed. Min vurdering er generelt lig Torbens, men at det er en afvejning, en beslutning, uden sikkerhed, er for mig helt klart. Angående fyringer fra akademiet, tror jeg igen, at jeg – uden at kende nærmere til sagerne – deler Torbens konkrete vurderinger: de er sikkert dybt problematiske. Spørgsmålet er dog om vi ikke alle – inklusive Torben –

ville opfatte det som illegitimt, hvis en samfundsforsker konsekvent benyttede ord som ”sodomister” (om homoseksuelle), ”niggere”, ”perkere” osv. i sine tekster og forelæsninger?

KAN NORMATIV KRITIK BEGRUNDES?

Søren Juul: Anerkendelsesidealet kan i min forståelse godtgøres empirisk i den vrede, harme og uretfærdighedsfølelse, som fraværet af anerkendelse ofte afføder. Med denne opfattelse bryder jeg (og Honneth) med den er/bør-sondring (dogmet om værdifrihed), som har præget moderne positivistisk videnskab gennem de sidste 200 år: Overbevisningen om, at normer skal holdes ude af videnskaben, fordi de blot er et udtryk for subjektive sindsstemninger og ikke kan underbygges empirisk. Denne er/bør sondring er blevet reproduceret af videnskabelige retninger, der i øvrigt befinder sig i betydelig afstand til de positivistiske tænkemåder, herunder også nogle af dem, mine medforfattere er bannerførere for.

I min artikel har jeg givet et eksempel på, hvordan en sådan begrundelse for mit normative standpunkt lader sig gennemføre. Det lader dog ikke til at tilfredsstille mine kritikere, for hvordan identificerer man en krænkelse, spørger de? Hvordan kan jeg være sikker på, at mine informanter giver udtryk for deres oprigtige meninger? Og hvis de gør det og virkelig føler sig krænket, er det så ensbetydende med, at de har grund til det? Har de nødvendigvis ret til anerkendelse?

Det er jo helt rigtigt, at krænkelse uden videre lader sig observere, at identifikationen af dem implicerer fortolkning, at fortolkninger pr. definition er usikre og indebærer kildekritiske problemer. Herved adskiller fortolkninger af menneskers krænkelseserfaringer sig ikke fra andre fortolkninger af menneskelige livsytringer.

Et problem er så, at anerkendelsesteorien er formuleret så vagt, at det ikke er klart, hvad der overhovedet tæller som anerkendelse (og krænkelse), og det, nogle vil se som anerkendelse, vil andre måske opfatte som en krænkelse, skriver mine kritikere (og vise versa).

Det er bestemt en vanskelighed, som dog allermest skyldes den sociale virkeligheds kompleksitet. Problemet knytter sig også til enhver samfundsd diagnose og enhver ”grand theory”, som er svær at operationalisere empirisk. Skal den så forvises fra videnskabens område som spekulativ eller metafysisk, som Popper, senere Merton – og nu Torben mener?

Det er ikke mit synspunkt. Jeg er enig med Allan, når han skriver, at der altid vil være elementer af uafgørbarhed i tolkningen af menneskelivet. Spørgsmålet er så hvilke konsekvenser, man bør drage af denne indsigt: trække sig tilbage fra virkeligheden og nøjes med at interessere sig for sprog og betydningsdannelser (diskurser), som Allan synes at mene? Eller argumentere så godt som muligt for sine fortolkninger og deres præmisser, vel vidende, at der findes en mangfoldighed af legitime fortolkninger, og at ingen af dem kan gøre krav på at være den eneste mulige.

Er det ikke her forskerens ydmyghed bør vise sig? At han eller hun udviser åbenhed overfor alternative forståelser og overfor det, der viser sig, når teorien konfronteres med empirien?

Torben Dyrberg: Søren medgiver, at det måske kan være et problem, ”at anerkendelsesteorien er formuleret så vagt, at det ikke er klart, hvad der overhovedet tæller som anerkendelse (og krænkelse). Det, nogle måske vil se som anerkendelse, vil andre derfor kunne opfatte som en krænkelse – og vise versa.” Men i stedet for at tage kritikken alvorligt og arbejde på at udvikle og operationalisere begrebsapparatet, får vi at vide, at det i stedet er virkelighedens ’skyld’. Og så er der ikke mere at gøre ved den sag! Men er det ikke fair at spørge om værdien af en teori, hvis begrebsapparat er så svævende, at en og samme handling kan udlægges som både anerkendende og krænkende? Når det er tilfældet, har teorien ikke nogen udsagnskraft, og alt afhænger derfor af forskerens politiske overbevisning. Resultatet er en moralisering og politisering, der bliver hægtet op på en formel teori, der hænger i en meget tynd tråd.

Allan Dreyer Hansen: ”Er” og ”bør”-diskussionen er langt mere kompleks end spørgsmålet om eksplicit at kalde sin forskning kritisk eller ej. Der er næppe noget ”er”, der ikke involverer en lang række af ”bør’er”.

Søren svælger i ”virkeligheden” i sit sidste indlæg og hævder, at jeg trækker mig tilbage fra den, og nøjes med at interessere mig for diskurser og betydninger. Det er ikke helt klart for mig, hvordan den skelnen gives mening fra et hermeneutisk udgangspunkt? Er diskurser og betydninger ikke virkelige? Det, diskursteori påpeger, er, at sociale forhold er *sæt* af sprog og handlinger og ting, og at det er disse sæt, som konstituerer den me-

ningsfuldhed, der knytter dem sammen. Lægen der siger ”skalpel!” i en operation, får en skalpel af sygeplejersken, lægger snittet, og det hele foregår på et hospital. Alle disse elementer er, hvad de er, på grund af en medicinsk diskurs, der forbinder dem.

Et mikrostudie af en klients relationer til sin sagsbehandler er ikke ”tættere på” ”praksis”, og da slet ikke ”virkeligheden”, end en analyse af en socialfaglig beslutningsproces, af den lovgivning, der rammesætter aktørernes relationer, eller af de globale økonomiske diskurser, de fungerer inden for. De er alle præcis lige diskursive, eller, hvad der er det samme, de er alle praksisser – bare forskellige sådanne og med meget komplekse relationer imellem sig.

For virkeligheden er virkelig kompleks – og vil altid undslippe vore fortolkninger. Derfor er det et gradsspørgsmål, når vi diskuterer vores begrebers evner som analytiske redskaber. Uafgørbarhedens problem er ikke noget, vi kan løse med bedre og mere præcise kriterier eller operationaliseringer. Det betyder ikke at vi ikke skulle være forpligtet på at ekspliciterer så meget som muligt. Blot at der er tale om fortolkninger, og som sådan ville andre altid – legitimt – kunne komme frem til andre resultater end vi selv.

Pelle Korsbæk Sørensen: Jeg vil i den her sammenhæng erklære mig enig med Søren i, at det er via de negative oplevelser, som individer har, at det normative ”bør” kan begrundes. Sådan fungerer det også i min egen forskning. I min artikel beskriver jeg blandt andet, hvordan indignationen og oplevelsen af, at noget ikke er som det burde være, er et godt startpunkt for en analyse. Honneths – og i forlængelse af dette arbejde Sørensen – kritisk teoretiske tilgang har sin klare berettigelse. I tillæg til dette kan den hermeneutiske tilgang åbne op for særdeles interessante betragtninger. Hvad der er blevet helt tydeligt gennem den videnskabelige debat, som dette temanummer har udviklet sig til, er, at der er flere forskellige tilgange til kritisk forskning. I forhold til min tilgang, vil jeg spørge: Hvilken form for gennemsigtighed kommer der ud af, at forskeren ekspliciterer sit personlige moralske standpunkt? Vil det fremme forskningens kvalitet og dens kritiske potentialer? Her er jeg noget mere tvivlende end Søren. I min forskning interesserer jeg mig blandt andet for de følelsesmæssige belastninger, som det kan føre med sig, når en medarbejder ved, hvad der burde gøres i en given situation, men oplever, at eksterne forhold forhindrer ham/hende i at gøre det. Moralske eller etiske vurderinger i arbejdslivet kan være bundet til de værdier, som en gruppe af medarbejdere eller en profession lægger til grund for deres fortolkninger, retfærdiggørelser og i sidste ende deres handlinger. Jeg er fx ikke uddannet sygeplejerske. Hvis jeg skal undersøge de følelsesmæssige etiske belastninger, som kan følge af at udøve selvrens på jobbet, må jeg sætte mig ind i, hvilke etiske fordringer, der er på spil for denne faggruppe. Det kræver blandt andet viden om professionsetikken.

Ved at tage udgangspunkt i egne moralske fornemmelser i min analyse, ville jeg risikere, at disse fordomme kom til at skygge for den eventuelt påviselige lidelse, som kan spores via en sensitivitet over for de moralske dilemmaer, som individerne oplever og står i i deres hverdagsliv. Mine fordomme er nok til stede, om jeg vil det eller ej, men min opgave må være at forhindre, at de fører til bias og blinde pletter i mine analyser. Særligt hvis det, der undersøges, er retfærdiggørelse og oplevelsen af, at etiske grænser er blevet overtrådt.

Jeg vil også stille et spørgsmål til Allan. Når du betragter verden som kompleks, så må jeg give dig fuldstændig ret. Måske misforstår jeg dig, men hvordan kan du så stoppe din analyse dér? Er det ikke netop vores rolle som (kritiske) samfundsforskere at udrede og beskrive denne kompleksitet ud fra de bedste bud i en given situation. Ligger det ikke i den videnskabelige nerve, at vi tilstræber at forstå verdens beskaffenhed og nærmer os forklaringer, som kan vinde genklang hos de mennesker, der lever i den?

VIDENSKABELIGHEDSKRITERIER OG FORSKERENS ROLLE

Søren Juul: Kritikken af kritisk teoretiske undersøgelser drejer sig, som det fremgår, ikke bare om, at de er normative, men også om, at de er ”for løse i kanten”, at undersøgelserne ikke lever op til almindelige videnskabelighedskriterier, at det empiriske grundlag er usikkert, at forskerens forforståelse er for styrende, osv. Måske hænger det alligevel sammen med det normative udgangspunkt og vanskeligheden ved at operationalisere normative begreber præcist. Mere generelt tror jeg dog, kontroverserne skyldes en forskellig opfattelse af, hvordan man sikrer validitet i fortolkningsarbejdet. Og hvad man overhovedet kan forstå ved validitet i kvalitativ, meningsfortolkende forskning: Handler det om at måle præcist (evt. med henblik på falsifikation), som

Torben Dyrberg med sin veneration for Popper synes at mene? Eller handler det om sandsynliggørelse, plausibilitet og god argumentation?

Jeg indrømmer, at der er en vis vilkårlighed i fortolkningsarbejdet i den forstand, at forskerens horisont har betydning for, hvad han eller hun er i stand til at se og hæfte sig ved. Der er jeg helt enig med Allan. Resultaterne af fortolkningsarbejdet sker gennem interaktion, hvor forskerens horisont smelter sammen med de fremmede horisonter, han/hun møder i feltet. Herigennem sker der en horisontsammensmeltning (eller horisontudvidelse), hvor de fordomme, det hele begyndte med revideres, specificeres og evt. forkastes. Således skabes erkendelsen gennem et samarbejde mellem forskeren og feltet, og forskerens horisont (hans eller hendes forforståelse) har åbenlys betydning for, hvad han eller hun når frem til. Gadamer taler derfor om, at hermeneutikken giver rum for en mangfoldighed af legitime fortolkninger.

At et hermeneutisk, herunder et kritisk hermeneutisk udgangspunkt med nødvendighed skulle føre til den "selvbekræftende cirkel", som Merete, Martin og Pelle er så bekymrede for, er jeg uenig i. Det er en fare, der knytter sig til al forskning, men faren bliver mindre, ikke større, når forskeren besværer sig med at præcisere sine fordomme. I hvert fald gør det det lettere for andre, at forholde sig kritisk til hans eller hendes arbejde. Men alene det, at hermeneutikere vedstår, at forskeren medbringer fordomme i forståelsesprocessen (deskriptive såvel som normative) er naturligvis krænkende for en videnskabsforståelse, der forstår validitet og reliabilitet som et spørgsmål om målbarhed, korrespondens og reproducerbarhed.

Hvad jeg ikke forstår, er, at dette fører til en systematisk kritik af fortolkningsvidenskabernes usikkerhed, når de ikke lever op til naturvidenskabernes krav om eksakthed og præcision. Og indgår der ikke endog meget stærke elementer af fortolkning – og hermed vilkårlighed – i den analyse af hadetale i den offentlige og akademiske debat, som Dyrberg gennemfører i sin artikel? Er hans artikel ikke båret af en stærk irritation mod, hvad han ser som politisk og akademisk bedrevenhed? Det kan være fornyende i sig selv, men hvorfor være så kritisk overfor andre, der ikke lever op til de positivistiske krav om neutralitet og empirisk bevisførelse?

Fortolkningsvidenskaberne må efter min mening leve med en betydelig grad af usikkerhed, fordi der, som Allan Dreyer skriver, er mangt og meget, som i sidste ende er "uafgørbart", dvs. kan udlægges og tolkes forskelligt. Det ser jeg som et grundvilkår ved den menneskelige eksistens. I min forståelse er konsekvensen ikke, at samfundsforskere skal isolere sig i en særlig "videnskabelig provins" uden for samfundet – eller alene beskæftige sig med betydningsdannelser og diskurser.

Torben Dyrberg: Søren opstiller et alternativ mellem at "måle præcist" og "sandsynliggørelse, plausibilitet og god argumentation". Der er meget, der ikke kan måles præcist, ikke mindst i humaniora og samfundsvidenskab, men det behøver forskningen ikke at blive mindre videnskabelig af. Så jeg taler ikke for, at modellen for videnskab skulle være "naturvidenskabernes krav om eksakthed og præcision". Det er også for let, at stille det op som modsætningen til din egen tilgang Søren. Problemet er, at anerkendelsesteorien, som du udlægger den, ikke kan leve op til alternativet, altså "sandsynliggørelse, plausibilitet og god argumentation", fordi begrebsapparatet er abstrakt og der ikke er nogen mellemlid til virkeligheden, der sætter én i stand til at udfolde, hvad anerkendelse/krænkelse er og dermed sandsynliggøre at X og ikke Y er en krænkelse. Om noget bliver vurderet som det ene eller andet er, når alt kommer til alt, et spørgsmål om politisk indstilling.

Søren Juul: Politisk og moralsk indstilling, ja. Det er naturligvis en selvforblindelse, hvis forskere tror, at de kan holde deres politiske og normative værdier ude af deres forskning, men sondringen mellem moral og politik har jeg svært ved at følge. Eftersom mangt og meget i sidste ende er "uafgørbart", må forskerne træde i karakter. De må i en vis forstand "digte over kilderne" og skabe sammenhængende fortællinger. Disse fortællinger springer ikke frem som varme kilder fra undergrunden. Det er i høj grad forskeren, hans teorier, begreber og fortolkningsevner, som får empirien til at tale. Som Kvale og Brinkmann formulerer det, må den hermeneutiske forsker veksle mellem rollen som fortællingsfinder og fortællingsskaber.

At "digte over kilderne" er naturligvis ikke det samme som fri fantasi, eller at man er ligeglad med kilderne. Hermeneutiske forskere, herunder anerkendelsesteoretiske forskere, må være villige til at lade sig belære af kilderne, de må lytte til dem og tage dem alvorligt. Men de skal ikke bilde sig ind, at de frembringer neutrale beskrivelser af de "rene fænomener", som er det "råstof", de bygger deres fortolkninger på. Det ville være en selvforblindelse.

Torben Dyrberg: Tja... ikke overraskende mener jeg ikke, det er forskerens opgave at "digte over kilderne".

Igen er det en selvbekræftende modstilling til det at frembringe ”neutrale beskrivelser af ’de rene fænomener’”. Jeg ved ikke, hvem det er, der tror, de kan det. Man har et begrebsapparat, man søger at bringe i anvendelse, og det gør man i forhold til en given problemstilling. Hermed fremdrager man bestemte aspekter og egenskaber, der er relevante i den sammenhæng. Andre kan så fremdrage andre og/eller give dem en anden vægtning. Det er fortolkning, og den må altid kunne dokumenteres empirisk eller tekstuel, alt efter, hvad det er, man undersøger. Men hvis man bare digter løs, har andre ingen mulighed for at forholde sig til det, der bliver sagt.

Allan Dreyer Hansen: Spørgsmålet er vel, hvilken karakter en skelnen mellem dokumentation og digtning har. Er den absolut? Det er vi nok enige om at den ikke er, så enhver dokumentation har et element af digtning over sig. Og i sidste ende er der vel kun vores evne til at overbevise andre, kolleger såvel som den bredere offentlighed, hvormed man kan afgøre, hvilken kreativ omgang med kilderne, der er den bedste.

Pelle Korsbæk Sørensen: Forskerens kreative rolle handler, som jeg ser det, om at fremsætte gode undersøgelsesspørgsmål. Her er ikke alene tale om falsificerbare hypoteser, men om bevidst besværlige arbejds-spørgsmål, hvor forskerens forståelsesevne testes sammen med den virkelighed som observeres. Interessant forskning forudsætter kreativitet. Det kreative element er den forpligtigelse, vi har overfor dem, der kommer til at udgøre vores empiri. Det må ligge i forskerens aftale med informanterne, at vi lover ikke at lukke ned for deres egne mulige forklaringer, og at vi bestræber os på at installere en vis legende eller kreativ tilgang, der er åben overfor deres oplevelsesverden. Systematik står selvfølgelig centralt i forskningen, men uden en vis vildskab eller åbning over for det endnu ikke tænkte, kan forskningen ikke drive nye tanker frem.

Søren Juul: Jeg mener så afgjort forskerens teorier og begreber må kunne forankres i en menneskelig livsverden. Det gælder også hans eller hendes normative begreber, fx anerkendelsesidealet. Det er også Honneths opfattelse. I opposition til bl.a. Habermas understreger han netop denne pointe og argumenterer for, at anerkendelsesidealet kan begrundes empirisk med henvisning til den vrede og uretfærdighedsfølelse, som fraværet af anerkendelse sædvanligvis giver anledning til.

Det er ikke ensbetydende med, at anerkendelsesidealet må være ”det urokkelige” udgangspunkt for kritiske undersøgelser. For det første er idealet under ingen omstændigheder urokkeligt men må lade sig bevæge, korrigeres og specificeres i mødet med den sociale virkelighed (jævnfør den hermeneutiske cirkel). For det andet er det slet ikke sikkert, at forskerens normative begreber bør være afsæt for hans/hendes kritiske analyser.

Jeg er således enig med Pelle, Martin og Merete i, at det i nogle tilfælde kan være frugtbart at arbejde den anden vej rundt, at begynde nedefra i empirien, interessere sig for menneskers livsverden, deres følelser og fortolkninger, så kritikken i en vis forstand strømmer fra deres hverdagsbevidsthed og giver den stemme. Alligevel tror jeg som nævnt ikke på, at forskeren skal bilde sig ind, at han møder feltet med ”et åbent blik” og er i stand til at opnå en slags autentisk indsigt i hverdagsbevidstheden, som den er. Vi må vedkende os vores historicitet eller ”endelighed”, som Gadamer siger.

Rene fænomenologiske beskrivelser kan, som jeg ser det, heller ikke være endemålet for forskningen. Det mener Pelle, Merete og Martin måske heller ikke (?). Forskerens opgave er at almengøre og udlægge menneskers erfaringsverden teoretisk, og i denne bestræbelse trækker han/hun på sin sociologiske fantasi og sine teoretiske begreber, herunder også normative begreber. Det burde være en videnskabelig dyd at fremlægge disse begreber så eksplicit som muligt. Som jeg ser det, er teori og empiri forbundne kar. Åbenhed og interesse for empirien er alfa og omega, men om det er frugtbart at begynde et konkret forskningsprojekt i teorien eller i empirien, må bero på en konkret vurdering.

Allan Dreyer Hansen: Helt enig. Det er forfriskende med studier der tager udgangspunkt i konkrete erfaringer. Men den strategi kan selvfølgelig ikke universaliseres – og det må tilføjes, at vi altid allerede vurderer, hvilke typer af vredesudbrud og uretsfølelser der fortjener eksplicitering – på hvilke måder, og med hvilke formål.

Torben Dyrberg: Der er forskel på normer for videnskabeligt arbejde à la dem, Popper opstiller, og normer om, hvad der er et godt liv/samfund. Det sidste er et anliggende for debattører og politikere. Det forhindrer naturligvis ikke forskeren i at have sin opfattelse af den slags spørgsmål, og det kan også tænkes, at det præger hans/hendes tilgang til forskning. Men det er ikke forskerens opgave blot at eksplicitere sit normative afsæt. Man må, som jeg har nævnt tidligere, kunne underbygge sine argumenter.

Allan Dreyer Hansen: Jeg er helt enig i, at der i videnskab ligger meget stærkere begrundelses- og dokumentationskrav end i politik og i andre sider af livet. Hvad jeg dog vil understrege er, at disse videnskabelige krav også er normative i den betydning, at de bygger på værdier, vi har, uden at de kan gives en fundering. På den måde er de akkurat så normative som normer udenfor den videnskabelige verden. Hvis man kigger nærmere på videnskabsteoretiske og metodiske diskussioner i akademiet, vil det da også hurtigt gå op for én, at der ikke er enighed om, hvad disse normer så nærmere betyder. Så det at normer – videnskabelige såvel som ikke-videnskabelige – former den måde, forskere går til et givet problem på, er helt åbenlyst. Derfor bør normerne ekspliciteres. Det giver anledning til kontroverser i det videnskabelige samfund såvel som i den brede offentlighed. Se bare denne artikel. Men det understreger jo blot, at forskning er en del af kampen om betydningerne, eller ”den sunde fornuft”.

FORSKERENS MAGT OG HVORDAN DEN BØR HÅNDBERES

Søren Juul: I Meretes og Martins artikel gør de en del ud af at diskutere forskerens magtfulde position i feltet. Pointen er, at når forskeren tildeles fortolkningsprivilegiet som fortolker af andres erfaringer, bliver han en magtfuld person, der potentielt kommer til at agere bedrevende i forhold til praksisfeltet. Derfor foreslår Merete og Martin alternative dialogbaserede forskningsstrategier, når genstandsfeltet for forskningen er frontmedarbejderes sociale praksis. Her er det vigtigt at tage praktikerne alvorligt, hævdes det.

Men hvad vil det egentlig sige at tage praktikerne alvorligt? At tage praktikerne alvorligt indebærer i min forståelse ikke, at forskere af strategiske eller andre grunde skal undlade at kritisere dem. Man bør naturligvis fremføre kritikken sagligt og respektfuldt, men hvis praksis fører til krænkelse af borgerne, skal den selvfølgelig problematiseres og kritiseres. Det er i denne forbindelse velkendt, at praktikerne involvering i feltet kan gøre det svært for dem, at forholde sig distanceret, reflekteret og kritisk til deres eget arbejde. Og her ligger der en vigtig opgave for en ”afmystificerende” kritik, der ønsker at ryste det, der normalt tages for givet, eller at påpege fejludviklinger i praksis – fx tænkemåder og arbejdsgange, der strider mod idealet om anerkendelse.

Det er klart, at sådanne kritiske analyser forudsætter kendskab til den institutionelle kontekst, som praktikerne agerer i. Men den afvisning af kritisk forskning, som præger store dele af praksisfeltet, siger efter min mening mere om kritikulturen i den offentlige forvaltning end om forskernes arbejde. Den siger også noget om den magt, kritiske forskere ofte er oppe imod. Spørgsmålet er således, om det overhovedet er rigtigt, at forskeren indtager en så magtfuld position i feltet.

Ikke entydigt i hvert fald. I mange tilfælde retter kritikken sig jo netop mod magten, herunder fremherskende dømmekraftsformer og praksisformer, som er u hensigtsmæssige for opgaveløsningen og medvirker til at stigmatisere og usynliggøre klienterne. Skal forskeren her underlægge sig praktikerne fortolkninger og lade sig disciplinere af dem? Eller skal han/hun lytte til klienterfaringer, der viser, at mange borgere føler sig ydmyget og krænkede i mødet med systemet?

Det sidste er i hvert fald også vigtigt. Det betyder ikke, at frontmedarbejderne i de sociale institutioner skal være den primære skydeskive for forskernes kritiske analyser, slet ikke, for de er jo på ingen måde ”herrer i eget hus” men er underlagt institutionelle og magtmæssige rammer, som de ofte vander sig under. Det er nu heller ikke min erfaring, at det så ofte er frontmedarbejderne, der alene må bære kritikken på deres skuldre. Som oftest retter de kritiske analyser sig også mod ledelsesniveauet og den institutionelle og politiske kontekst, som det sociale arbejde udføres i.

Merete Monrad og Martin Grünfeld: Vi mener bestemt ikke, at kritiske analyser, der ryster antagelser i praksisfeltet, ikke også er konstruktive. Men vi mener på den anden side ikke, at det er et spørgsmål om at vælge mellem klientens eller systemets side, når man udfører kritisk samfundsvidenskab. Det kan godt lade sig gøre, at indgå i en reparativ kritisk dialog med praktikerne netop med henblik på at bringe klienterfaringerne i spil og give dem en stærkere stemme. Vi taler ikke for at underlægge sig praktikerne fortolkninger eller at lade sig disciplinere – vi taler for at indgå i en tæt dialog med praksis, hvor vi som forskere forpligter os på at analysere de betingelser der er for praksis i stedet for at stemple praksis.

Allan Dreyer Hansen: Jeg er meget enig med Martin og Merete. Hvis man pr. definition vælger ”klientens side”, ender man i den position, marxismen var i: en bestemt gruppe har pr. definition ret. Der er utvivlsomt

nogle klienters krænkelserfaringer der ikke er baseret på en accept af alles frihed og lighed. Derfor bør vi ikke på forhånd tage klienternes parti – eller andre underordnede og undertrykte gruppers parti for den sags skyld.

Pelle Korsbæk Sørensen: Det undrer mig, hvor meget denne diskussion er blevet til en videnskabsintern debat. Det kan til tider virke som om, vi alle – mig selv inklusive – har glemt, at forskningens resultater ikke kun lever inden for de akademiske cirkler. Spørgsmålet om overbevisningskraft er bundet til den medfart, som resultaterne får i offentligheden. Hvis resultaterne giver genklang uden at forfalde til banaliteter, kan de få indvirkning for både policyudviklere, politikere og almindelige borgere. Kampen om overbevisningerne, som det formuleres ovenfor, handler også om at give stemme til dem, der normalt ikke har en stemme. Hvis forskningen kan skabe diskussion om noget af det, som bevidst eller ubevidst er udeladt, det som strander i selvcensur eller i hverdagens frygt for at standse op og reflektere kritisk, så har den stor betydning. Jeg lægger mig her i slips-trømmen på den sociologiske tænker Zygmunt Bauman, som understreger, at vi ved at tage den personbårne indignation og det eksistentielle ubehag ved samtidens kultur alvorligt kan være med til at gøre individernes individuelle bekymringer til fælles anliggender.

AFSLUTTENDE OG PRÆCISERENDE KOMMENTARER

Allan Dreyer Hansen: En del af indvendingerne mod min position angår spørgsmålet om virkeligheden: Findes den? Ligger den bag ved eller under diskurserne om den? Og er det ikke videnskabens opgave at komme så tæt på den som muligt? Til det sidste er svaret ubetinget ”jo”.

Det er en god videnskabelig norm at være så præcis som overhovedet muligt, hvilket indebærer, at forskere specificerer deres begreber så meget som muligt i forhold til den kontekst, de undersøger. Det er en af de helt afgørende forskelle til politik og betyder, at videnskabelige interventioner ikke kan bidrage til kampen om overbevisningerne med alle tænkelige midler. Men det er ikke produktivt at opretholde en skelnen mellem virkeligheden og diskurserne om den, herunder videnskabelige diskurser, alene af den grund, at disse diskurser så ikke ville være en del af virkeligheden. Så mit svar til indvendingerne er, at virkeligheden findes, men at den er diskursiv.

I dialogen skrev jeg videre, at virkeligheden er kompleks. Med det mener jeg, at relationerne mellem diskurser eller praksisfelter er utallige og svært tilgængelige. Fx er forholdet mellem introduktionen af en ghetto-diskurs i den nationale politiske og almindelige offentlighed, og processerne i de enkelte boligområder alt andet end simple. Men min pointe er bestemt ikke, at så skal vi bare nøjes med at konstatere det og ”efterlade det dér”, som Pelle påstår. Min pointe er, at det er lige så legitimt at studere den diskursive virkelighed i et nationalt offentlighedsfelt som at studere den ikke mindre diskursive virkelighed i et lokalt boligområde. Relationerne mellem diskurserne er som sagt ikke simple.

En af de mest spændende sider ved vores debat er spørgsmålet om negative erfaringer, og om man kan begrunde normer på dem. Kan og bør vi tage udgangspunkt i ”individernes ubehag” og basere vores politiske engagement på det? Ideen afspejler problemerne med forsøg på ”positiv” fundering som hos Habermas. Men der er et meget stort problem i at opfatte det som fundering af normer, når man ”giver nogen en stemme”, som Pelle og Merete og måske også Søren ønsker. Problemet er, at der ikke kan være nogen nødvendighed i en positivisering af en negativ oplevelse. Når vi giver betydning til en oplevelse af ”at noget er galt” er vi ikke bare med til at fortolke noget, der allerede er der. Vi former noget, der ikke er der. Det kan sagtens være, at individet kan identificere sig med fortolkningen af, at der er tale om ”manglende anerkendelse”. Men fordi det er en negativ erfaring er den ikke forudbestemt til nogen bestemt positivisering. Det er m.a.o. tale om en konstruktionsproces i den mest klare form. Derfor er vi på en helt anden bane end fundering, nemlig politisk intervention. Det er bestemt ikke illegitimt, men man bør ikke bilde sig ind, at der er tale om moralsk fundering.

Leder alt det her så ikke til relativisme? At normer er kontingente, at de er umulige at fundere, har ikke betydning for, hvor meget vi værdsætter dem, eller hvor meget vi er villige til at kæmpe for dem. Faktisk kan man argumentere for, at hvis det, vi værdsætter, ikke er givet af en dybere nødvendighed eller moral, bliver vi mere ansvarlige for at sikre og udbygge det. Demokrati, menneskerettigheder osv. er ikke givet af nogen dybereliggende nødvendigheder. De kan mistes igen, og derfor er vi så meget desto mere forpligtede på at kæmpe for dem.

Torben Dyrberg: I min artikel satte jeg mig for at undersøge den argumentation, fortalene for kriminalisering og regulering af hadetale fremfører. Det er en opgave, der har to nært forbundne sider: en intellektuel, der fordyber sig i logikken i argumentationen og måder at argumentere på, og en politisk, der handler om forbindelsen mellem kritisk forskning og demokratisk kultur.

Jeg er kritisk overfor begrebet ”hadetale”, ligesom jeg er kritisk overfor det at ville kriminalisere og regulere hadetale. Dels er det uforeneligt med en levende demokratisk kultur og dels leder det ud i en glidebane, fordi begrebet selv er en tom skal, der kan inkludere alt, man ikke bryder sig om. Der er en totalitær tankegang på spil her, og det hjælper ikke, at den er pakket ind i social indignation og social retfærdighed. Vi har at gøre med en ond spiral af censur og selvcensur, der avler konformitet og undergraver demokrati. Set i det lys kan det virke oplagt, når Søren spørger, om ikke der indgår ”meget stærke elementer af fortolkning – og hermed vilkårlighed – i den analyse af hadetale i den offentlige og akademiske debat, som jeg gennemfører.” Når man forsøger at finde logikken i argumentationsformer, er der selvsagt tale om fortolkning, men er den vilkårlig? Jeg kan forestille mig, at hvis Søren og Pelle havde undersøgt, argumenterne for hadetale-regulering, ville de være nået til andre konklusioner, fordi de formentlig køber præmisserne og byder regulering velkommen. Hvis det er rigtigt, har vi at gøre med antagonistiske politiske holdninger. Men det ændrer ikke ved, at Søren og Pelle stadig skulle forholde sig til den centrale præmis for regulering: den påståede kausale relation mellem hadetale og individuel/social skade.

Som jeg har vist, er belægget for et sådant årsags/virknings-forhold endog meget svagt. Hvis man siger, at den konklusion er vilkårlig, må det betyde, at man lige så godt kunne konkludere det modsatte. Det mener jeg ikke, at der er tekstligt belæg for. Det er en intellektuel vurdering, ikke en politisk. Dvs. det har ikke noget at gøre med, at min artikel skulle være ”båret af en stærk irritation mod ... politisk og akademisk bedrevenhed” (hvad jeg foretrækker at kalde politisk korrekthed). Som jeg har nævnt flere gange, er politisk engagerede forskere ikke fritaget for at dokumentere deres argumenter.

I tilgift kan man sige, at forskere ikke bare har en pligt til at sætte sig ind i den tankegang de analyserer, men også at fremstille den så loyalt som muligt. Det er her udfordringen ligger. Måske kan man sige, at det er en øvelse i at sætte sig i den andens sted. I en forskningsmæssig sammenhæng er dette *ikke* et normativt budskab om at respektere andres holdninger og adfærd, men er alene motiveret af et ønske om at forstå karakteren af argumenter, man evt. finder forkastelige.

Det er tankevækkende, at når man analyserer og kritiserer et fænomen som regulering af hadetale, der typisk bliver fremført af folk, der ser sig selv som kritiske og tolerante, er det min erfaring, at man hurtigt bliver stemplet som ukritisk, intolerant og ikke mindst højreorienteret. Det tror jeg, der er mindst to årsager til. For det første at venstrefløjens kritiske blik er rettet mod højrefløjen, hvorfor man er parat til at alliere sig med hvem som helst, for at pleje dette fjendebillede, uanset om det strider mod de værdier, man ellers har eller havde. For det andet opererer man med et syn på magt, der i realiteten udgrænser kritisk stillingtagen til forhold vedrørende etniske, kulturelle og religiøse minoriteter, som er dem, man vil forsvare med regulering af hadetale. Hermed bliver spørgsmålet om grænser for ytringsfrihed set i lyset af en magt/afmagt kode, hvilket Sørens bidrag til diskussionen illustrerer.

Idéen er, at dem der ikke har magt, ikke bør udsættes for kritik eller i det hele taget noget, der kan tages til indtægt for at krænke dem, og det kan alting (fx satire)! Bortset fra at det er dræbende for demokrati, bygger det på et ureflekteret syn på magt: at der eksisterer et uniformt magthierarki, hvor alle kan indplaceres alt efter, hvor meget magt de har. For det første er magt ikke skruet sådan sammen; for det andet fremmer det en offerideologi, hvor det gælder om at forsvare dem, der er nederst i hierarkiet, fordi det fritager dem for ansvar og sikrer social retfærdighed.

Derfor: en kritisk indstilling kan og bør blive rettet mod alt – også mod dem der ynder at se sig selv som kritiske. En sådan indstilling trives bedst i et åbent og fordomsfrit miljø og det gælder både på universiteterne og i samfundet som helhed.

Søren Juul: Jeg kan kun nå at forholde mig til nogle af de indvendinger, mine medforfattere har rettet mod mine synspunkter i denne afsluttende kommentar. Nogen af indvendingerne har jeg rigtig svært ved at genkende hos mig selv, fx at ”jeg frygter for at sige min mening”, og at jeg ”ligger under for politisk korrekthed” (jf. Torbens indlæg ovenfor). Jeg synes ikke lige, det er det, der kendetegner mine input, og hvis det var, er det

da sært, at de vækker så megen røre i andedammen. Påstandene er reelt mistænkeliggørende og overser muligheden af, at jeg faktisk mener det, jeg skriver.

Men det gør jeg. Jeg mener fx, at Torbens forsvar for en ytringsfrihed uden grænser, er helt ude i hampen og glemmer hensynet til den anden. Ytringsfriheden er helt grundlæggende tænkt som en beskyttelse af svage mindretalsgrupper. De magtfulde og majoriteten har altid haft ytringsfrihed. Det er dybt udemokratisk og ikke-ankerkendende, hvis denne frihed anvendes til at stigmatisere og nedværdige bestemte minoriteter. Desuden lever Torben ikke op til sin egen programerklæring om at sætte sig ind i andres argumenter. Tværtimod pådutter han mig en række synspunkter, jeg ikke har. Jeg har aldrig argumenteret for forbud mod hadetale eller andre indskrænkninger i ytringsfriheden, selv om jeg bestemt (som også Torben heldigvis) er modstander af hadetale. Men jeg har appelleret til, at ytringsfriheden anvendes med omtanke. Det implicerer en vis selvbeholdning, men det har i min optik ikke noget at gøre med censur eller selvrensning.

Mange af vore kontroverser skyldes imidlertid ikke politiske uenigheder men snarere akademiske kontroverser, der gør, at vi nogle gange taler forbi hinanden og anvender begreberne forskelligt. Allan hævder fx, at han finder det uklart, hvordan min kritisk hermeneutiske tilgang hænger sammen med en funderingsbestræbelse, fx når jeg hævder, at anerkendelsesidealet kan begrundes i den lidelse, som fraværet af anerkendelse ofte afføder. Det synes Allan er ulogisk og usammenhængende med en hermeneutisk filosofi, der understreger historiciteten i menneskelivet. Allan taler derfor om, at fortolkninger er "uafgørbare", ligesom han afviser moralsk kritik, fordi sandhedsværdien af en sådan kritik er "uafgørbart" – og i hans perspektiv uvidenskabelig. Torben bakker argumentet op, og hævder, at anerkendelsesteorien ikke lever op til almindelige videnskabelighedskriterier om sandsynliggørelse og god argumentation.

Lad mig forsøge at præcisere, hvad jeg mener med fundering og moralsk kritik, og hvorfor Torbens og Allans påstande ud fra mit hermeneutiske perspektiv er forfejlet. Når jeg taler om begrundelse eller fundering, taler jeg ikke om endelige eller overhistoriske begrundelser men om begrundelser, der finder sted indenfor rammerne af et begrundelses – eller valideringsfællesskab. Et sådant fællesskab er altid historisk. Samtidig gør jeg mig ingen illusioner om, at det vil være muligt at overbevise alle, for de argumenter, jeg kan fremsætte til støtte for min moralske kritik, er hverken tvingende eller nødvendige. Det er jeg enig i, og det er ikke det, jeg mener med fundering.

Jeg mener ikke desto mindre, at det er muligt at sandsynliggøre empirisk, at fravær af anerkendelse i mange tilfælde fører til menneskelig lidelse (i den historiske situation, vi befinder os). Men hvorvidt konkrete analyser af, hvordan samfundsudviklingen undertrykker anerkendelsesbetingelserne er troværdige og retvisende, må bero på en konkret vurdering. Ingen fortolkning kan gøre krav på at være absolut sand, så i den forstand er der ganske rigtigt tale om "uafgørbart".

I sidste ende er det med den hermeneutiske filosof Hans Georg Gadamer's udtryk "virkningshistorien", som bestemmer, hvilke fortolkninger, der får lov at overleve på historiens scene.

Det er en anden måde at opfatte virkeligheden og sandheden på, end den, diskursteorien er forankret i. Diskurser er bestemt virkelige og har virkelige konsekvenser, og jeg påstår ikke andet, Allan. Hvad jeg påstår, er, at diskurser refererer til en objektiv realitet uden for sig selv, som giver dem næring og indhold. Derfor må en kritisk videnskab interessere sig for, hvor gode vore videnskabelige begreber er til at forklare/begrebsliggøre virkeligheden, som den fremstår, opleves og leves her og nu, og hvorvidt begreberne øger vores evne til at orientere os moralsk i verden og fremme det gode liv med og for hinanden.

Denne diskussion er reelt et spørgsmål om konstruktivisme overfor (kritisk) realisme. Er alt socialt konstrueret gennem sproget, som Allan og måske også Torben mener, eller er der en materiel virkelighed eller en objektiv realitet nedenunder eller bag diskurserne? Her taler jeg selvfølgelig om en delvist socialt produceret eller menneskeskabt realitet.

Til sidst vil jeg gerne understrege, at anerkendelsesteorien naturligvis ikke er det nødvendige udgangspunkt for alle kritiske analyser. Jeg har argumenteret for, at anerkendelsesteorien i mange tilfælde kan være et frugtbart omdrejningspunkt for kritiske analyser, men den skal selvfølgelig ikke anvendes som et skema, der bevidstløst presses ned over virkeligheden. Jeg er som nævnt enig med Pelle, Martin og Merete i, at det i nogle tilfælde kan være hensigtsmæssigt at begynde analyserne nedefra i empirien frem for i teorien. I lyset af idéen om den hermeneutiske cirkel burde det være klart, at erkendelsen i et hermeneutisk perspektiv ikke har en be-

gyndelse eller et slutpunkt. Hvor i ”cirklen” konkrete forskningsprojekter bør begynde, kan ikke afgøres en gang for alle.

Pelle Korsbæk Sørensen: Når jeg tidligere gik med på, at forskningen til en vis grad må ’starte forfra’ i hver en ny analyse, er dette ikke en afskrivning af allerede etablerede resultater, som tidligere forskning er fremkommet med. Der er ingen tvivl om, at samtidsanalysen er historisk, og at særlige træk ved samtidens arbejdsmarked skaber særlige måder at forstå individers lidelse og bekymringer på. Fx har den form for styring, som er dominerende på offentlige arbejdspladser, og ofte går under fællesbetegnelsen New Public Management, sine distinkte slagsider, som kan spores inden for mange faggrupper.

Emotionssociologiske analyser af arbejdslivet, fx dem som Arlie R. Hochschild har begået, viser at den effektive brug af tid og styringen af følelserne ikke blot hører arbejdslivet til, men også koloniserer vores privatsfære. Det er med dette baggrundstæppe af ’afslørende’ forskning, som den empirirettede forskning, jeg argumenterer for, gør sine observationer. Individene lader sig ikke bare installere i denne ramme. Der er myriader af udtryk, som skaber de komplekse liv, vi lever. Det er i sensitiviteten over for disse mangeartede udtryk, at forskningen bliver særlig interessant. Hvilken værdi tilskriver individer forskellige handlinger? Og kan individerne udleve de værdier, som de grundlæggende ønsker skal være gældende? Forskningen i følelsesmæssige belastninger kan således tage fat på etiske aspekter, som ikke blot handler om moralfilosofi, men også handler om de værdier, som individerne ligger til grund for deres virke på arbejdspladsen – men også i resten af deres liv.

Min anden kommentar henvender sig til den debat om ytringsfrihedens grænser, som har bølget frem og tilbage over de foregående sider. Jeg kan flere steder undres over Torbens position. Hvis det står frit for at udbrede had eller hvis magthavere bevidst nedgør grupper, skal dette så uden videre godtages? Hvad skal det til for? Er der ikke en tydelig risiko for, at samfundsforskeren glemmer ’den anden’ i dette forsvar for en absolut ytringsfrihed? Jeg forsker blandt andet i temaet ytringsfrihed og arbejdsliv, og jeg betragter ytringsfriheden som en hjørnesten i et velfungerende, kritisk og levende demokrati. Men jeg vil ikke mene, at demokratiet alene henter sin legitimitet i en absolut værdi, der legitimerer en ret til fx bevidst at nedgøre andre. Dette hænger selvfølgelig sammen med at jeg har en velbegrundet skepsis over for argumentet om at ord og gentagende stigmatisering ikke skulle kunne føre negativ selvurdering eller ligefrem lidelse med sig.

Merete Monrad og Martin Grünfeld: Kritisk samfundsvidenskab er nødvendig for at beskrive sociale problemer, afdække problemskabende mekanismer, denaturalisere problematiske forståelses- og praksisformer og skabe rum for anderledes former for praksis. Den vigtigste betingelse for denne videnskabelige opgave har vi på en måde omgået i tavshed: at samfundsvidenskaben retter fokus mod aktuelle sociale problemer i samtiden, ikke forbliver lukket omkring interne akademiske diskussioner og indgår i dialog med det omgivende samfund.

Aktuelle sociale problemer har ikke fyldt meget i vores gensidige diskussioner som i høj grad har været meta-kritiske med afsæt i bestemte teoretiske positioner. Vi opfatter ikke os selv som positioneret et sted i det teoretiske og kritiske landskab, men mener, at det er frugtbart, at samfundsvidenskaben retter fokus på konkrete sociale problemer (hvad end de er erkendte i samfundet eller ej) og ud fra problemstillingen vælger teoretiske og kritiske redskaber. Som vi har beskrevet i vores artikel, mener vi, at kritisk samfundsvidenskab bør reflektere over de positioner, der skabes mellem videnskab og borgere/praktikere igennem den kritiske praksis.

Kritik, der søger bag fremtrædelser, som vi har betegnet afmystificering, kan indebære et problematisk hierarki mellem forskning og praksis, der kan være en hindring for, at kritikken kommer i dialog med – og får indpas i – praksis. Derfor bør denne form for kritik suppleres af andre – reparative – former for kritik. Den kritiske samfundsvidenskab bør ikke være en bestemt ting, men bør trække på en pluralitet af kritiske figurer, der varierer alt efter genstandsfeltet, de praksisser, institutioner eller logikker, der kritiseres, og de modtagere, kritikken er rettet imod.